

שמעון קריגר : איזה הוא הסוחר מוונציה ?

עם פתיחת המחזה „הסוחר מוונציה“ לשקספיר רואים אנו את הסוחר האציל אנטוניו, גיבור המחזה, כשהוא שרוי בעצבות עמוקה ומרה שחורה שלא נמצא להן לא הסבר ולא תקנה. הלך־רוח מלבכולי זה אינו מיוחד לאנטוניו דווקא ; בימי שלהי שלטונו של בית־טיודור באנגליה היה לנחלת הכלל, ובסוף המאה הט"ז („הסוחר מוונציה“ נכתב בשנת 1594 בערך) התגבר והתפשט עד כדי כך שרבים החלו להתחקות על סיבותיו ורשיו. בשנת 1621 אף אסף רוברט ברטון את כל החומר הרב הזה בספרו המקיף והתמים, „האנטומיה של המלנכוליה“. אנטוניו עצמו מביע ומגדיר את מצב־נפשו בדיוק רב :

„חי נפשי, לא אדע, למה נעצבתי ככה ;
רוחי קשה עלי, תאמרו — קשה גם רוחכם ;
אך איך היתה עלי הרוח הרעה, איך מצאה אותי, באתני,
יגיד לי מי“. (1, א).

ועוד :

„בצלמו וכדמותו רואה אני את העולם ;
בימה עליה ישחק כל איש את תפקידו,
ותפקידי אני — תפקיד נוגה“. (1, א).

ובעת המשפט הוא אומר :

„אני — הכבש המצורע בעדר אני,
יאה מכל האחרים למות, כל פרי רפה למינו
מהר לפני כל לנפל לארץ מעצו ;
כך אפול גם אני“. (1, ד).

חבריו של אנטוניו מציעים מיני סיבות אפשריות לקדרות־רוחו, אולם שום הסבר הגיוני אינו עשוי להתקבל על דעתו. אפשר שהפרידה הקרובה מידידו באסאניו עוד מוסיפה לעכור את רוחו של אנטוניו, אך ברור הוא ששקספיר אינו מתכוון לגלות לנו בזה את שורש הרע.

* המובאות — מתרגומו של ש. הלקין. (ש. ק.).

מן הנמנע הוא לדון באנטוניו בלא להשתמש במלים „ידיד“ ו„ידידות“, כי אכן תכונה זו מאפיינת אותו בכל המחזה. חשיבותה כאן תתחוויר לנו מיד אם נשים לב לעובדה שבה מתבטא אחד השינויים המועטים ששקספיר ראה צורך וטעם להכניסם במקורו הספרותי של המחזה. בנובלה האיטלקית „איל פיקורונה“, מקורו הראשי של המשורר לעלילת „הסוחר“, נמצא שם שאנסלדו (אנטוניו) הוא סנדקו של פלוני ג'אנטו (באסאניו) ולא ידידו. אולם הידידות עלתה, כידוע, לדרגת אחד האידיאלים השולטים דווקא באירופה של הרנסנס עד שהצלחה להעביר מן העולם כליל, ובזמן קצר, את האידיאלים השונים לגמרי של דור הפיאודליות. ואין כל תימה בדבר, כי הרי משלל הערכים הקלסיים שעלו אז מתהום השיכחה וההשפחה התאימה הידידות מאין כמוה לחברה החדשה, שהיתה מושתתת על תחרות כללית וכמעט כוללת. באותם ימי־בראשית של הקפיטליזם המודרני נמצאה בידידות מעין הבטחת עורף, יחס של אמון ויזמה משותפת לעומת חשדנות הדדית ותחרות מסחרית ללא רסן ורחמים. כך היתה הידידות לאידיאל הדור והמרה־השחורה למצב־נפשו, ובנפשו הנוגה של אנטוניו, הידיד המלנכולי מצטרפות שתייהן. בכל רעיונותיו ותגובותיו מייצג הוא את הדעות והאמונות הרווחות בדורו, לרבות שנאת־היהודים המסורתית. אולם שנאתו זו מבוססת, כפי שנראה, על יסוד אידיאליסטי דווקא.

מכל הדמויות החשובות הפועלות במחזה הוה, אנטוניו הוא היחיד שאין משרת לצדו, דבר העשוי להבליט הבלטה נוספת את אפיה העצוב של דמותו. ליד פורציה מופיעה ניריסה, גרציאנו נלוה אל באסאניו, ואפילו לשיילוק יש משרת — לפחות בתחילת המחזה — הוא לאנסלוט הידוע; אנטוניו בלבד עומד יחידי. אולם בשעה שלאנטוניו אין משרת, הרי לשיילוק אין ידיד. מסתבר שהידידות והלוואת־כספים בריבית נוגדות זו את זו, וההתנגשות בין שתיהן במסגרת המחזה נעשית טבעית, מובנת ובלתי־נמנעת.

אולם ברגע שבני־אדם מיחסים לידידות ערך כה נעלה מוכרחה זו, בקצה השני של סולם־הערכים, להגיע לידי התנגשות גם עם האהבה. כאן נופל באסאניו קרבן לניגוד בין התביעות הכוללות של שני ערכים אלה אל אותו אדם. רק בעזרת רוח ההומור והרומנטיקה שאינה מחייבת מתיר שקספיר את סככי הסיטואציה שלולא כן היתה נשאת ללא מוצא.

שיילוק, יריבו הגדול של אנטוניו, מופיע לפנינו מראשית המחזה כשנוא ובזוי על כולם. כל המרבה להשפילו ולבזותו יכול להשתבח בכך. זמן רב קודם שתבוא שנאתו הארסית של שיילוק לידי גילוי במחזה מטיחים כלפיו את הביטוי „יהודי־כלב“. משרתו, ואפילו בתו, מסתייגים ממנו בצורה שאינה משתמעת לשתי פנים:

„אה! כבד חטאי; כי בושתי

מהיות בת לאבי. אך לוא גם בת־דמו אני,

איני בת־הליכותיו.“ (2, ב).

הלוואת כספים בריבית — אף שלמעשה היתה כבר לעיסקה שבכל יום באנגליה של אותה תקופה — עדיין היו משייכים אותה רשמית, לפי מיטב המסורת של ימי-הביניים, לתחומו של השטן. מעשה מעין זה הוא שטני מעצם טבעו. אפילו בייקון, אחד מהוגי-הדעות המתקדמים בדורו, רואה צורך, מיד בפתיחת המסה שלו „על הלוואה בריבית“, לקרוא בשם השטן. היהודי הוא, אפוא, „גילגול השטן“. כל הרע שבעולם ושחיתותו מקורם בשטן, המתואר ככוח-ההרס הגדול בטבע ובחברה. ההרמוניה היסודית של היקום מועמדת בכל מקום בסכנה על-ידי השטן, וההלוואה בריבית היא אחד ממעשיו.

נטול-שרשים וחסר-רחמים מופיע שיילוק לפנינו, אולם ברעיונותיו ומושגיו הנוגעים לעסקי-כספים הריהו מודרני בהחלט; כבן למיעוט מדוכא הוא גם נושא-דגלו של השוויון החברתי: „יהודי אנוכי! האין ליהודי עיניים? האין ליהודי ידיים, אברים, קומה ותואר, חושים, מאוויים, רגשות? הלא כמוהו כנוצרי לחם אחד יאכל, באותם כלי-המשחית יפצע, באותן המחלות ייפגע, באותן הרפואות יתרפא; בחום אחד יחם לו בקיץ ובקור אחד יקר לו בחורף? כי תדקונו, הלא נזוב דם? כי תדגדגונו, הלא נצחק? כי תרעילונו, הלא נמות? וכי תעשקונו, האם לא נקם? אם כמוכם כמונו בכל, נדמה לכם גם בואת“ (1, ג)

אולם שיילוק זה אינו מן האצילים, לא מצד אפיו ולא מצד מוצאו. מתנגדיו מן הצד השני, גם באסאנוי גם אנטונוי, נמנים על מעמד האצילים. העובדה שהאחד מהם עוסק במסחר אל לה להטעותנו באשר למוצאו ולמעמדו החברתי. חלק גדול מן האצולה האליזבתנית, ותיקים כחדשים, כרתו ברית עם הכוחות החדשים של המסחר הבינלאומי והשקיעו הון רב בעסקי מסחר ותעשייה. אצילים רבים נעשו בעלי-מניות, והמלכה עצמה היתה בין המשקיעים הגדולים במדינה. הרוון מסאותמ-טון, למשל, היה הגזבר של חברת-זיירג'יניה ובעל רוב המניות בחברה ליישוב איי-סומרס. ואין צריך לומר שוונציה של שיילוק היא אנגליה של שקספיר.

לפגישתם הראשונה של אנטונוי ושיילוק, ולמחלוקת ביניהם בדבר הלוואת כסף בריבית, נודעת משמעות רבה לגבי המחזה כולו. תהום רובצת ביניהם, שנאה משפכר-הימים. הניגוד שבין השניים מוגבר עוד יותר עקב הבדלי הגזע והדת, אך אין לראות בהבדל זה את מקורו. שרשי סלידתם זה מפני זה נעוצים בקרקע אחרת לגמרי.

שיילוק הוא מלווה בריבית; זה עיסוקו וזה מקור פרנסתו. אנטונוי, הקשור בכל גימי נפשו ומחשבתו לערכי האתמול, עוזר אף הוא לידידו בשעת-צרה בכסף אך מבלי לקחת כל ריבית. שכן לקיחת ריבית נוגדת את עיקרי דתו וחטא היא בעיניו.

„שנא אני אותו, כי נוצרי הוא,
ועוד יותר כי בצדקתו הנבערה

כספו ילווה חנם ומטה־מטה מוריד את שער הרבית אתנו פה בוונציה". (3, א).

כאשר אנטוניו מבקש ללוות ממנו שלושת־אלפים דוקטים לשלושה חדשים ולשלם עליהם ריבית (כל זה מתוך רגשי הידידות שהוא רוחש לבאסאניו), משיב לו שיילוק במעשה יעקב וצאנו של לבן, כפי שהוא מסופר בספר בראשית. בהעלאת סיפור זה כוונתו להראות לאנטוניו שמותר לאדם לעשות ברכושו כפי יכלתו וכשרונו ושאינן בכך כל עבירה. בעזרת שכלו ותחבולותיו רשאי הוא להביא לידי ריבוי צאנו (או כספו); אולם אנטוניו אינו רואה את הקשר בין הסיפור לבין הענין הנדון ומסרב לקבל את ההשוואה בין שתי הסיטואציות. שיילוק מסיים את דבריו:

"וליעקב היו כל אלה ויפרץ מאד ויברך: ברכה לאיש במשפרתו, אם לא גנובה היא בידו".

אך אנטוניו משיב לו:

"לא אדוני, רק מזלו ניסה או יעקב".

והוא שואל:

"הלמען להצדיק עוון רבית ספרת זאת?
אם כאילים וכעוזים תראה את זהבך וכספך?" (3, א).

שיחה קצרה זו, הנראית כה תמימה ומקרית וכאילו הוכנסה כאן לשם גיוון, אפיון ותיאור־הווי בלבד, למעשה מקופל בה עצם הניגוד העקרוני בין שני גיבוריה של הדרמה. רגע שיחתם הוא אחד הרגעים הריאליסטיים המועטים במחזה הוזה בעל האופי האגדי, המעלה לעינינו רשע צמא־דם וגבירה אצילה, טובה ויפה שתינשא לאיש הפותר שאלות־הכמה, והמסתיים לבסוף בהיחלצות מסכנה איומה ממש ברגע האחרון. ניגוד עמוק זה בין אנטוניו לשיילוק מציין בדייקנות רבה שלב מיוחד בהתפתחות החברתית של אירופה ואת המידה בה תפס שקספיר את ההתפתחות הזאת.

השינויים שחלו בחיים הכלכליים והחברתיים של אנגליה במאה ה־ט"ו היו מהירים ומהפכניים. נתרקם והלך העולם הקפיטליסטי המודרני, אולם המחשבה המדינית פיגרה אחרי ההתפתחות ועדיין לא עמדה כראוי על טבעם של השינויים האלה. הסוחר הקפיטליסטי בן־האצילים ששלח ספינות אל מעבר־לים ואת הונו השקיע בקרקעות או בתעשייה החדשה, הוא שנעשה הדמות האפיינית של הדור. אצילים כאנטוניו וידידיו עדיין היו חיים, לפי הבנתם ומושגיהם, בתוך עולם הסדרים הסטאטיים שציינו את משק־המדינה בימי־הביניים. מוסר חייהם מושתת על קיומו

של אורח־חיים נוצרי המסוגל לשמש נר לרגליהם. אם כי בחיי המעשה שלהם נמשכו מכבר לתוך מערבולת המסחר המודרני, על סיכוייו וסיכוניו, הרי ברוחם שמרו מתוך דבקות רבה על רעיונותיהם הישנים. בעיני אנשים כאלה היתה הלואה כספים בריבית חטא ופשע, עבירה על איסורי הדת והטבע, כי לדעתם חי המלווה בריבית מרווחים ללא עבודה; הוא מתפרנס בלא לעמול. „אך תכלה מפלצת זו“, כותב אחד ממטיפי־המוסר של אותה תקופה, וכוונתו להלוואה בריבית, „ואיש־איש יחזור לדרכו השלווה ויחיה בתחמומו ולפי מקצועו, על פי עבודתו הטבעית“. כך אמנם היתה התפיסה של ימי־הביניים בנוגע למקצועו הטבעי של כל אדם בעולם הזה. אף לפי אריסטו, אשר דברו עדיין הדריך את המחשבה הרשמית גם בעניני כלכלה, הכסף הוא עקר, ומעצם טבעו אינו יכול ליצור כסף חדש. רק על רקע הנתונים האלה יובן כראוי החידוש המהפכני שבסיפורו של שיילוק על יעקב ומקלו.

שיילוק שייך כולו לדור חדש זה. דור ששוב אין להבינו על־פי סדרי העולם ומושגי הכלכלה של ימי־הביניים. בדמותו יש הרבה מן הטיפוס של המעמד הבינוני החדש, העולה במדינה מכוח עסקי הכסף שלו. אולם „הסוחר מוונציה“ אינו תופס זאת והוא רואה בשיילוק את הפרט בלבד: אדם פרטי שהליכותיו מושחתות ואשר אפשר להכניעו באופן פרטי; המלווה בריבית נחפס עדיין כיחיד ולא כמוסד משקי־כלכלי. אנטוניו אינו מבין ש„רשעותו“ המקצועית של שיילוק היא עצם מעצמו של אותו משטר חברתי חדש, אשר גם הוא עצמו חלק ממנו מהיותו סוחר פעיל. רשעות זו מיוחסת כאן לאפיו האישי של היהודי. לוא אפשר היה, חושבים אנטוניו וידידיו, לאסור את המלווים בריבית כשיילוק זה, היה הכל שב על מקומו בשלום. אך לאמיתו של דבר היו פני הדברים באותם הימים שונים לגמרי. בסיום ספרו המפורט: „הדרמה והחברה בדורו של ג'ונסון“ (שהיה בן־תקופתו של שקספיר), כותב המבקר האנגלי ל. ס. נייטס: „בשטח הארגון הכלכלי והחברתי של המדינה מציינת ראשית המאה הי"ז תקופת־מעבר. המשטר החברתי היציב, ביחס של ימי הביניים אבד, וסדרי הכלכלה החדשים עדיין לא הובנו כהלכה. משך כל המאה הט"ז שקד בית־טוידור על עידודו של המעמד הבינוני, אך עם סוף המאה נמצא שלא האריסטוקרטיה החדשה אף לא מעמד הסוחרים החדשים לא הספיקו להתאים עצמם לתנאים שנוצרו“.

במאה השנים שעברו מעלייתו של הנרי השמיני (1509) ועד למותה של בתו האחרונה, המלכה אליזבת (1603), הפכה אנגליה מקהיליה סגורה בעלת אופי פיאוודלי למדינה קפיטליסטית, המתקדמת ביותר בהתפתחות זו באירופה. גורמים רבים ושונים הביאו לידי שינוי זה בדור ההוא: פירוון המנזרים בכל אנגליה וחלוקת אחוזותיהם הנרחבות, נישולם של עובדי־אדמה מרובים עם העברת קרקעות מידי האריסטוקרטיה הוותיקה לבעלי־הון שקנו אחוזות וגדרו את אדמותיהן, התחלת הייצור התעשייתי לשם מסחר ויצוא ועקב כך — תלות מתמדת בתנודות

השוק הבינלאומי. זרימת כסף וזהב רב למדינה משוד המושבות והאניות הספרדיות, אוצר גדול שנצטבר בידיים מועטות (דרייק שילם אחרי מסע אחד 4000% רווחים לבעלי-המניות של חברתו), הופעת אצולה של בני-עשירים והשקעות-הון גדולות מצד האצולה הוותיקה במפעלי התעשייה החדשים, הצורך המתמיד בהון נוסף לתעשייה ועליה רבה במחירים — תופעות אלו ואחרות כמותן לא היו אלא צירי-לידה של משטר כלכלי-חברתי חדש.

המסעות עטורי-ההצלחה אל מעבר-לים הביאו עמם רוח של העזה והרפתקות; עלייתו של מעמד הסוחרים הגדולים היתה כרוכה בהתהדרות חיצונית ובאורח-חיים חדש. אמת, אפקו של האדם נתרחב לאין-שיעור, אך ערכי היסוד שלו נתערערו כליל.

בענייני כספים נמצאת אנגליה באותה תקופה במחצית הדרך בין המשק של ימי-הביניים שגדרותיו כבר נפרצו ובין שיטת הבנקאות המודרנית שעדיין לא קמת. והכלכלה דרשה בלי חסך הון חדש ואשראי.

זה היה הרגע ההיסטורי ואלה היו התנאים החברתיים של פגישת שיילוק ואנטוניו בריאלטו. „וליעקב היו כל אלה ויפרץ מאד“, אמר שיילוק בסיכום דבריו. „ויברך: ברכה לאיש במשכרתו, אם לא גנובה היא בידו“. עצם הסתמכותו על הסיפור המקראי היתה טבעית וכאילו מובנת מאליה בדור שהיה רגיל לבקש לעצמו התר מכתבי-הקודש למעשי הפרט כמרגם למעשי הכלל. אנטוניו, כזכור, הסתייג מתפיסה זו של הכתוב. „לא אדוני, רק מזלו ניסה אז יעקב“, אמר. אך התרגום העברי מטשטש במקום זה את מלות-המפתח של שיחת שני היריבים, המשקפות את הניגוד המושרש ביניהם. במקום „משכרתו“ אומר שיילוק במקור *thrift* ובמקום „מזל“ אומר אנטוניו האנגלי *venture*, ובשני מונחים אלה טמון הניגוד בין שני עולמות. *venture* היתה אחת ממלות הקסם והאופנה של התקופה, תקופת מסעות נועזים לימים ולארצות לא-נודעו. בדורו של דרייק וראלי, של הז'קנס ופרובישר, היתה למלה זו משמעות של מעשי העזה והעפלה מופלאים שרווחים חמריים גדולים בצדם; היה בה טעם של סיכוי וסיכון ושל כבוד גדול. משאת-נפשם העזה של יורדי-ים, כובשי ארצות וסתם הרפתקנים היתה גלומה בביטוי זה. *thrift*, לעומת זאת, מופיעה כאן במשמעות המיוחדת של חריצות, אומנות ושיגשוג עסקי. שימוש זה של המלה אינו ידוע לנו לפני שנת 1580, אך מאז והלאה הוא מתפשט והולך. תופעה זו תסתבר לנו בשים לב לעובדה שמלה זו תופסת מקום נכבד בתיאוריה הכלכלית של קלווין, ושהפרוטסטנטיות האנגלית היתה קלוויניסטית מיסודה. לפי תורה זו שיגשוג בעסקי העולם-הזה סימן הוא לברכת-האלוהים. נראה, אפוא, שביטוי זה, אף כי יצא מפי היהודי (או אולי דווקא משום כך?) הוא פרוטסטנטי ברוחו ומאפיין את הגישה החדשה לעסקי כספים. שעה ששיילוק שייך במעשיו כמו במחשבתו למעמד הסוחרים העולם, הרי אנטוניו אינו מסוגל להבין כראוי את אותות הזמן והוא מבקש להוסיף לנהוג בעולם החדש

על פי רעיונותיו ועקרונותיו של הישן. אף שהוא עצמו סוחר גדול, מסרב הוא בפירוש ללוות ולהלוות כסף. עקרונותיו של שיילוק מתאימים לחיי המעשה שלו; אנטוניו כנגד זה לוקח חבל פעיל בעסקים קפיטליסטיים כשלב ורוחו קשורים לערכי הזמן טרום-הקפיטליסטי; מסתבר, אפוא, שרעיונותיו ומעשיו של אנטוניו סותרים אלה את אלה.

אין הדבר תמוה כל-עיקר שאלה אשר ביקשו להבין ולהעריך את התמורות הכבירות שחלו בחברה האירופית במאה ה־ט"ו בעזרת מושגים ועקרונות שאולים מעולם היסטורי אחר לגמרי הגיעו עד-מהרה לידי יאוש. נבוכים בתוך מערבולת הזמן, ובאין יכולת בידם להבין את פשר קורותיו האחרות והמדהימות, שקעו בקדרות ובמרה-שחורה. הזעזוע הקשה שפקד בימים ההם את מבנה החברה היה בעיניהם מעשה-שטן, ובנדון זה אין אנטוניו אלא שופר לאצילים רבים בני-זמנו אשר מחשבתם ומוסרם לא הדביקו את פעילותם הכלכלית. לא מן הנמנע הוא שיש לראות במלנכוליה המפורסמת של הדור את הצד השני של אותו מטבע, הצד הידוע כחדוות-החיים ושובבות-הרוח של תקופת אליזבת. אמת נכון הדבר, האדם היה למרכז העולם, והעולם נגלה לו כרחב ידיים ומרהיב-עין, מלא חן ורוז ואושר. אולם בדיכוד עם גילוי זה הרגיש בן התקופה המזהירה ההיא גם במציאות המכוערת והמדכאת המקיפתו וראה עצמו חדל-ישע וחסר-אונים נוכח צד זה של המציאות. הדבר פגע בעיר והרעב פגע בכפר; על החברה כולה עבר משבר קשה, וצד זה של המציאות העיק במיוחד על סוחר אציל שלא רצה לוותר על עירנות, המצפון שלו.

אין ספק שלגבי שקספיר וקהל שומעיו נודעה חשיבות יתירה לצדדים שונים לגמרי שבעלילת המחזה. אך כמו רמבראנט בתמונותיו כך נתן שקספיר במחזותיו דרך כלל הרבה יותר ממה שציפה וביקש ממנו קהלו. המון-הצופים מצא ב„סוחר מונציה“ שעשוע מגוון ביותר: דיכוי היהודי ואהבה נאצלת, החכמה העממית שבשלוש התיבות ומשרת-מוקיון, הצלת האדם הטוב, ורשע שנלכד בפח שטמן במוידין. לא רבים הרגישו בממד הנוסף של המחזה הזה. שעשוע עממי? ודאי, אבל מתחת לפני-השטח החל שקספיר לגשש את דרכו לקראת תפיסה עמוקה יותר לגבי השאלות הבערות של התקופה החדשה ושל האדם החדש. בהחזיקו, כביכול, בראי מול פני הטבע מראה שקספיר לציבור הצופים שלו גם דברים שלא ביקשו הללו לראות כלל וכלל.

ההתנגשות בין אנטוניו לשיילוק נתפסת כאן כבלתי-נמנעת: לא אישית ומקרית אלא כללית והכרחית. אף כי אישיותו האצילה של אנטוניו עומדת בניגוד גמור לאפיו השפל של שיילוק, הרי קווים מסויימים באפיו של זה מעידים דווקא על הבנתו הגדלה והולכת של שקספיר בנתונים החברתיים של זמנו.

אמנם, עדיין אין הוא מעמיק ביותר בתפיסתו את הכוחות החדשים הפועלים בתקופתו ומשנים את פניה. גורמים חיצוניים עודם מוחזקים אחראים לאותם פגעי

הזמן, שהם למעשה חלק אורגני של המבנה החברתי המתהווה לעיני הדור. ראייה זו של פני הדברים מסתברת לנו מן העובדה שאבי כל הרעה במחזה הזה, שיילוק, מופיע כיהודי, כלומר כגורם זר וחיצוני לחברה. ודאי יש כאן ניצול הנטיות האנטי־יהודיות בעם (שהיו לדבר שבמסורת סתם, שכן יהודים ממש לא ישבו באנגליה מאז גורשו ממנה בשנת 1290), שאולי נתלבו במיוחד עקב משפטו של ד"ר לופץ, היהודי המומר ששימש רופא למלכה, אך פירוש זה של האספקט היהודי במחזה מחטיא לגמרי את המטרה. רק מפני ששורש הרעה במצב החדש בחברה ובכלכלה לא הוכר כראוי אפשר היה להטיל את כל האשמה על היהודי, על גורם זר. פגעי הכלכלה ומשק־הכספים המודרני נראים עדיין לאנגלי כדבר זר ומזר. עוד תוכל אנגליה, כך היו סבורים, להשתחרר מקללה זו ולשוב למצבה השאנן משכבר. האדם יכול להיות טוב; אין הרע אלא שרירותי; נחיצותו האובייקטיבית עדיין לא הובנה לאשורה.

שיילוק שטני הוא מבחינה אישית; רשעותו אינה מובנת אפילו לבתו. ומאחר שכל התופעה הזאת נתפסת כחיצונית וניתנת לתיקון, הרי המרת־הדת הכפויה של שיילוק בסוף המחזה וקבלתו את עול הנצרות מסלקות למעשה את הפגם שבו. החברה הנוצרית, כך מקווים, חוזרת ובאה על תיקונה.

שקספיר מעמיס על היהודי הזה את כל השנוא עליו ביותר מתכונות החברה החדשה. „הוי, כספי ובתי“, צועק שיילוק הנשדד. אולם מצד שני מענין וחשוב הדבר שיהודי בזוי ומרושע זה הוא הדמות החיה היחידה בכל המחזה. רק אצל שיילוק נובעים מחשבות ומעשים באופן טבעי ומובן מן המצב בו הוא נמצא. מעמדתו בחברה, מתנאי חייו המיוחדים. חיותו של שיילוק מבליטה עוד יותר את חורונום האנושי של שאר בני ונציה המשתתפים יחד אתו בעלילה. פעולותיהם השגרתיות חסרות בדרך־כלל הנמקה אנושית מספקת. הידידות שבין אנטוניו ובאסאניו, אהבתם של פורציה ובאסאניו — איזה יסוד יש להן בקרקע אישיותם של הגיבורים עצמם? יש, אמנם, בדמויות אלו מן הממשות המיוחדת של התיאטרון, אך מחוץ לאווירת הבימה נטולות הן רצינות וכוח־שיכנוע לאמיתו. התכונה האחת המעלה את שיילוק מעל ליריביו הריהי ההכרה־העצמית העמוקה והמדאיבה שלו. אינס־טינקטיבית וללא פלפולי מחשבה חש הוא את עצמו ואת עמדתו בחברה. בה בשעה שיריביו במחזה — מלבד, אולי, אנטוניו ברגעים בהם הוא בא במגע עם שיילוק — נטולים כל ניצוץ של הכרה־עצמית ממשית. ומאחר שאין ממד לא־פיים ולנשמתם, ממילא אין אצלם גם שום מקום להבנת עצמם.

כבר העיר המבקר הגדול ברדלי בראשית המאה הזאת ששיילוק חורג למעשה, בהמשך העלילה, ממסגרתו של סיפור אגדי ומקבל ממדים של דמות טרגית אמיתית. עקב תפקידו המיוחד בקונפליקט הדרמתי מתעמקת דמותו ו„מתמלאת“, ומפלתו הסופית מתאחה אך בקושי עם אותה אווירה רומנטית, בלתי־מציאותית של סיום המחזה.

נעימה עממית ומקובלת מאד — נגד תאוות הבצע ואהבת הזהב — משתמעת גם מתוך דברי המוסר המסורתיים הכלולים בשלוש התיבות. אפשר שפוסקים נחמדים אלה נתקבלו מאד על לב הקהל, אך לאמיתו של דבר עברה ונציה (אנגליה) של אותם הימים לחלוטים את שלב ההתפתחות הכלכלית בו עדיין אפשר היה להתיחס ברצינות לתורה תמימה זו. עולם העסקים המודרני אינו יכול בשום אופן לוותר על עסקות כספים למיניהן. זה זמן רב כבר הפך הכסף מאמצעי־מסחר לסחורה שהיא עצמה מכניסה רווחים. שיילוק טובע צדק ומשפט בשם בטחון המסחר בוונציה ואנטוניו מכיר ומודה בגישה זו:

„גם הדוכס לא יוכל לשנות את הדין,
כי ההנחות הניתנות לכל הגר
הגר בוונציה — אם אמנם תימנענה
מאחד מהגרים הן יודע בכל הארץ
כי הוטה משפט במדינתנו ויעוות —
וסחר ונציה מעמים רבים הוא בא“.

איך לפתוך את בעיית גורלו של שיילוק במסגרת המחזה — זאת לא ידע שקספיר בעצמו אל־נכון. בנובלה האיטלקית קרע היהודי את שטר־ההתחייבות כמו ידיו ונמלט מבית־המשפט. קשה להתעלם מן האירוניה המזוהה שב„פתרון“ המוצע במחזה. שיילוק היה לנוצרי, אכן, פגעי הכלכלה הקפיטליסטית חדלו מהיות זר־ים וחיצונים; מעתה קובעים הם את אפיה של החברה האירופית. על כן יש מקום לשאלה: מי מן השנים היה במלוא מובן המלה „הסוחר מוונציה“, אנטוניו או שיילוק? אין כל ספק ששקספיר הפך את שיילוק דווקא לדמות המרכזית מבחינה דרמטית והפיה בו רוח־חיים יותר מאשר בשאר הדמויות. בחברה אשר פניה היו להתפתחות ולקידמה היה שיילוק בן־זמנו הרבה יותר מיריבו הגדול. ובכך מתגלית כל משמעותה הדיאלקטית של דמותו: האדם החי היחיד במחזה הזה הוא גם השנוא ביותר ובתוך כך גם האדם אשר פניו לעתיד. בשיילוק עיצב שקספיר בזמנו את ה„סטרא אחרא“ של החברה המודרנית.